

РАДЯНСЬКЕ ФЕРМЕРСТВО ЯК АЛЬТЕРНАТИВА СТАЛІНСЬКІЙ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

Проаналізовано розвиток селянських фермерських господарств України в умовах впровадження радянською державою нової економічної політики. Доведено, що в роки непу значна кількість селянських господарств, поклавши в основу своєї діяльності фермерський уклад, почали інтенсивно розвиватися навіть в доволі сприятливих радянських умовах.

Ключові слова: фермер, неп, селянство, сільськогосподарська кооперація, фермерське господарство.

В. Н. Лазуренко,
*Черкасский государственный технологический университет,
г. Черкассы, Украина*

СОВЕТСКОЕ ФЕРМЕРСТВО КАК АЛЬТЕРНАТИВА СТАЛИНСКОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ

Проанализировано развитие крестьянских фермерских хозяйств Украины в условиях внедрения советским государством новой экономической политики. Доказано, что в годы нэпа значительное количество крестьянских хозяйств, положив в основу своей деятельности фермерский уклад, начали интенсивно развиваться даже в довольно благоприятных советских условиях.

Ключевые слова: фермер, нэп, крестьянство, сельскохозяйственная кооперация, фермерское хозяйство.

Lazurenko Valentyn,
*Cherkasy state technological university,
Cherkasy, Ukraine*

SOVIET FARMING AS AN ALTERNATIVE TO STALIN'S COLLECTIVIZATION

The article analyzes the development of peasant farms in Ukraine in time of the new soviet state policy implementation.

Studies on the formation and development of peasant farms in Ukraine during the New Economic Policy (1921-1929) showed that we have a quite rare phenomenon for a democratic society. An absolute imperative made in the Stalin-s period for the total prohibition on objective coverage of the essence of successful farms of the 1920-ies and of the crucial role that they played in the reconstruction and development of the agricultural sector of Ukraine, tend to be so powerful that even today a silent taboo works due to their description and the term "farm" itself.

Nowadays, the problem of formation, development, functioning and forced liquidation of peasant's farms in Ukraine in the NEP period has been analyzed only partially, and very often just superficially, that does not make it possible to have a holistic and objective view of this extremely important time for the Ukrainian village of the 1920s.

Practice showed that a significant number of households of the farmed type began to develop intensively even under relatively favorable Soviet conditions. They quickly began to realize all their potentiality, supplying not only their family needs but also selling products at the market.

That is why, while strenthening farms demonstrated rapid recovery of commodity and export orientation of production, dramatically reducing the cultivation of inefficient crops. They vigorously expanded production of high-performance market goods that tended to the continued growth of profitability, and then to the social self-sufficiency. Farms played a leading role in the expansion of export activities of the agricultural cooperation activity and its specialized systems. It was of importance because of industrialization.

Directed against farming the complex of administrative and economic constraints, the terrorist tax policy objectively led to the slowdown in the development of agriculture. It was because Ukrainian farmers began losing the interest in making their farms successive under high tax pressure. This resulted was in the destruction of the feeling of ownership in a peasant, turning it into a politically powerless and economically dependent on the totalitarian system producer of agricultural products in the given collective farms.

Key words: farmer, NEP, peasants, agricultural cooperation, farm.

Вивчення проблеми становлення та розвитку селянських фермерських господарств України в роки нової економічної політики (1921-1929 рр.) засвідчило, що ми маємо перед собою доволі рідкісний для демократичного суспільства стан речей. Абсолютний, ще сталінської доби, імператив щодо повної заборони на об'єктивне висвітлення сутності успішних селянських господарств 20-х років ХХ ст. та тієї визначальної ролі, яку вони відіграли в ході відбудови та розвитку аграрного сектора економіки України, виявивсь настільки потужним, що і на сьогодні все ще спрацьовує інерція багатолітнього мовчазного табу на використання при характеристиці їх життєдіяльності навіть відповідаючого їх сутності терміну, – фермерське господарство.

Штучно сконструйований сталінським агітпропом зловісний жупел «куркуля» продовжує не просто кидати тінь, а деформує адекватне сприйняття, навіть багатьма сучасниками, сутності соціально-економічних та виробничо-технологічних проблем українського села 20-х років ХХ ст., заважає розумінню того неспростовного факту, що вже на середину років непу українське селянство, спираючись на організаційно-господарську підтримку ним же витвореної, демократичної за своєю природою сільсько-господарської кооперації, зуміло продемонструвати швидко набираючу економічної моці альтернативу примітивній колективізації, – досконало облаштовані господарства фермерського типу.

На сьогодні проблема становлення, розвитку, функціонування та насильницької ліквідації селянських господарств фермерського типу в Україні в добу непу висвітлена лише фрагментарно, а нерідко і просто поверхово, що ніяк не дає можливості мати цілісне та об'єктивне уявлення про цю надзвичайно важливу сферу життя українського села 1920-х років [1].

Головними причинами глибокої економічної кризи сільського господарства після закінчення громадянської війни і не менш гострої політичної кризи у взаємовідносинах селянства з владою стали не лише продрозкладка, голод, але в певній мірі і подальша класова спрямованість аграрної політики радянської держави. Опинившись в умовах жорсткої економічної і соціально-політичної кризи, викликані наслідками руйнівних військових дій та політики воєнного комунізму, партійно-радянське керівництво, щоб запобігти виникненню ще більш руйнівної фази громадянського протистояння та втрати влади, було змушене піти на часткові поступки переважаючій частині населення – багатомільйонному селянству, і згорнути проведення політики воєнного комунізму.

Введення непу передбачало повернення до товарно-грошових відносин, легалізацію хоч і контрольованої, проте, доволі суттєвої свободи торгівлі особливо в аграрному секторі економіки та допущення обмеженої приватнопідприємницької ініціативи. Наслідком цього стало те, що ситуація в сільському господарстві, незважаючи на тяжкі наслідки стихійного лиха, – жорсткої посухи 1921 року [2, с. 27]. почала швидко стабілізуватися, а невдовзі і змінюватися на краще.

Слід спеціально виділити, що неп, відкривши можливість для прояву трудової приватної господарської ініціативи переважаної частини селянства, створив передумови і для інтенсивного формування та подальшого розвитку господарств фермерського типу.

Заміна продрозкладки продродатком, дозвіл вільної торгівлі, зняття заборони на оренду землі та найм робочої сили стали потужними активізуючими чинниками розвитку продуктивних сил села. Все це сприяло утвердженню в аграрному секторі економіки України плюралізму форм господарювання.

Певний час, доволі з різних причин, в тому числі і внаслідок запеклої боротьби за владу у вищому ешелоні партійно-радянської верхівки країни, куди в повній мірі було втягнуто і українське керівництво, внутрішньополітичний курс, в тому числі й базові економічні компоненти, відзначалися, переважною мірою, зваженим прагматизмом.

Поточне законодавство, як правило, стимулювало розвиток в сільському господарстві товарного виробництва, а отже, і формування та розвиток господарств фермерського типу. Вже в 1922-1924 рр. у Степу, а також і в інших природно-кліматичних регіонах України, започатковується стійка тенденція до збільшення кількості високо-розвинутих інтенсивних господарств товарного спрямування [3]. Кількість фермерських, – за домінуючим в 20-ті роки лексичним визначенням – заможних та середняцьких, господарств, серед яких все більшого значення набувало, знову ж таки за офіційною лексику радянської статистики 20-х років «вищесереднє» селянство, у 1926 році складала вже понад дві третини усіх селянських господарств України [4, с. VI; 5, с. 16]. Утвердження нових економічних принципів організації функціонування аграрного сектора народного господарства дозволило за короткий час помітно збільшити не лише валові обсяги, але і товарну частину сільськогосподарської продукції. Вирішальну роль в цьому відіграло молоде українське фермерство.

Слід при цьому спеціально підкреслити, що на середину 20-х років фермерський шлях розвитку став притаманним не лише для традиційно найбільш міцної в господарському плані частини українського селянства. Надзвичайно важливо те, що ця тенденція стала, хоч і поступово, переборюючи економічні та адміністративно-бюрократичні труднощі, ставати притаманною і для більшості середняцького загалу.

Потрібно наголосити і на тому, що вагомим чинником виробничо-економічного розвитку інтенсивних селянських господарств фермерського типу стало розширення діяльності, започаткованої у 1923 році комбінованої державно-кооперативної системи сільськогосподарського кредиту [6]. Позики, які вона надавала, використо-

увалися селянами на різноманітні виробничі потреби: на придбання робочої та молочної худоби, високоякісного посівного матеріалу, складних сільськогосподарських машин, як то жнивarki та молотарки, а з часом і тракторів.

Варто, однак, спеціально зазначити, що стосовно господарств фермерського типу, то вже в перші роки діяльності державно-кооперативної системи сільськогосподарського кредиту політика кредитування за своєю спрямованістю носила щодо них упереджений характер. Законодавчо закріплені дискримінаційні умови отримання кредитів селянами-фермерами створювали суттєві труднощі в придбанні ними складної ефективної сільськогосподарської техніки та високопродуктивної племінної худоби, високоякісного посівного матеріалу, що зрозуміло негативно впливало на темпи виробничого розвитку їх господарств, відчутно стримуючи інтенсифікацію виробництва.

Склалася парадоксальна ситуація. Активно залучаючи до кооперативної складової, системи сільськогосподарського кредиту, кошти економічно міцних фермерських господарств, держава водночас обмежувала їм доступ до отримання кредитних ресурсів. Тим самим, з одного боку, фермерські господарства позбавлялися стимулу для подальшого накопичення своїх коштів в системі сільгоспкредиту, що з іншого боку майже автоматично обмежувало її можливості кредитувати через сільськогосподарські кооперативні товариства економічно кволі селянські господарства, від чого програвало в першу чергу незаможне селянство, а з ним і сама радянська держава. Адже це звужувало її податкову базу, оскільки кволі господарства оподаткуванню не підлягали.

Більш того, подібне ставлення до фермерства, стримуючи зростання його чисельності і ефективності господарювання, вочевидь заважало вирішенню завдання, яке все гостріше поставало перед країною в цілому, – підвищення товарності, тобто ринкової спрямованості сільського господарства в цілому. Адже, насамперед, господарства фермерського типу могли, і що головне, всією своєю природою були націлені на розширення саме товарної компоненти свого господарювання.

Політичною обумовленістю, точніше пересторогою визначалася і податкова політика радянської держави щодо селянських господарств фермерського типу, яка від самого початку мала чітко визначену догматичну, вульгарно-марксистську, – фактично антиселянську спрямованість. Партійно-державне керівництво УСРР, не будучи самостійним в прийнятті засадничих рішень, що стосувалися питань політичного та економічного життя республіки, змушене було, нерідко всупереч власній волі, виконувати директиви ЦК РКП(б) та його лідерів, які гуртувалися довкола Й. Сталіна. Відповідно і аграрна економіка України та її основа, – сільське господарство розвивалося підпорядковуючись загальносоюзним постулатам.

Створивши фінансово-економічну систему непу, з включенням суттєвих елементів ринкових відносин, радянська влада, однак, водночас сконструювала механізм оподаткування селян, як інструмент викачування фінансових ресурсів із селянських господарств, передусім, заможних, та для політичних маніпуляцій над селянством, з метою його розколу на антагоністичні соціальні групи. Штучне спрямування зростання податкового тиску на фермерство стало особливо очевидним після переходу до насильницького нав'язування селянству колгоспнорадгоспної системи паралельно із форсуванням індустріалізації та згортанням непу наприкінці 1920-х років.

Спрямована проти заможних економічно самодостатніх верств українського села державно-податкова політика об'єктивно призвела до швидкого уповільнення темпів розвитку сільського господарства, більш того, привнесла в нього хаос та дезорганізацію. Пригнічені не просто надмірним, а фактично конфіскаційним податковим тиском, фермерські господарства втрачали всякий економічний інтерес не те, що до розвитку, а навіть до звичайного ведення власного господарства. Наслідком цього стало знищення в масах українського селянства почуття господаря, перетворення їх на політично безправних й економічно повністю залежних від тоталітарної системи трудівників фактично одержавлених колективних господарств.

Опрацьовані в процесі дослідження матеріали свідчать, що одним із важливих еле-

ментів формування фермерських господарств стало використання ними найманої праці. Застосування робочої сили селянськими господарствами досягло максимуму у 1927 році, але вже наприкінці того ж року чисельність зайнятих в них найманих робітників, внаслідок надзвичайних заходів держави, починає зменшуватися.

Радянське законодавство, допускаючи певний час із економічних міркувань використання у сільському господарстві найманої праці, водночас відзначалося збереженням вульгарно-класових підходів і носило обмежувально-дискримінаційний характер, передусім, скерований проти фермерських господарств. Наступ на них в цій сфері, обумовлений буцімто домінуванням експлуататорських умов найму різко посилювався відразу після XV з'їду ВКП(б) (грудень 1927 р.), який проголосив початок суцільної колективізації сільського господарства, що само по собі прозоро свідчить про надуманий характер цих звинувачень [7, с. 49]. Штучність, та відверта політична заданість цього положення цілком очевидна. Адже велика кількість пересічних селянських господарств в силу історично обумовленої аграрної перенаселеності, особливо в таких регіонах, як Правобережжя, об'єктивно мали значні надлишки запасів робочої сили. Їх раціональне використання було одним із дієвих каналів грошових надходжень до малозабезпечених землею селянських господарств, а отже, економічно, та і морально цілком оправдане, оскільки оплата праці найманих працівників фермерських господарств була, як правило, значно вищою, ніж вартість продукції, яку вони могли виробити у власному недостатньо забезпеченому землею господарстві.

Більш того, в 20-х роках ХХ ст. в українському селі, внаслідок значних демографічних втрат часів воєнних лихоліть, а це, насамперед, чоловіки, біля 8-10 % господарств взагалі не мали в своєму складі дорослих чоловіків і очолювалися жінками. Зрозуміло, що без найму сторонніх працівників таке господарство функціонувати ніяк не могло.

Однак, держава пішла на алогічний крок спочатку обмеження, а невдовзі і повної заборони найму робочої сили. Здійснюючи в

такий спосіб тиск на фермерські господарства влада не тільки підривала їх економічну базу, а й створювала умови, за яких наймані працівникам не залишалося іншого виходу, як йти у колгоспи.

Повсякденно стикаючись із потребою вирішувати безліч господарсько-економічних питань, українське фермерство намагалося легітимним шляхом відстоювати свої інтереси, беручи участь у роботі органів сільського самоврядування, передусім, сільських рад. Слід спеціально підкреслити об'єктивну необхідність цього устремління, яке всупереч спекулятивним заявам партійної пропаганди не мала ніякого зв'язку з політикою, а було обґрунтовано постійними потребами відстоювати економічні потреби своїх господарств у одвічному протистоянні виробника-підприємця та чиновника-бюрократів. Зрозуміло, що повсякденно стикаючись із нерозпорядливістю, а то і прямим невіглаством малокомпетентних радянських чиновників, фермери у ході кампаній до виборів в сільські ради не могли не ініціювати наростання протестних настроїв, а звідси і відкритої критики часто відверто помилкових елементів аграрної політики радянської держави, що вона, власне, повинна була б лише вітати. Адже ці протести та критичні зауваження були спрямовані на ліквідацію саме тих явищ, які підривали економічну міць держави, а отже, і політичний авторитет радянської влади. Активна громадянська позиція фермерства, логічність добре продуманих перевірених життям аргументів викликала прихильність значної частини виборців і, незважаючи на протидію властей, селяни-фермери регулярно обиралися до складу багатьох сільських, а інколи і районних рад.

Розвиток селянських господарств, в тому числі і фермерських, стримувався вкрай недостатньою забезпеченістю їх сільськогосподарським реманентом. Організація машинопостачання, як і інші заходи влади, особливо в другій половині 20-х років носила чітко виражений вульгарно-класовий, а звідси і антифермерський характер. Зокрема, першочергове право та значно більш фінансово вигідні умови для придбання складної техніки мали товариства по спільному обробітку землі, машинові товариства, кооперативні

об'єднання бідняцько-середняцького складу, і навіть індивідуальні малоспроможні господарства, хоч часто їх заявки на техніку, особливо складну, не мали під собою належного виробничо-економічного обґрунтування. Однак і при цьому, сума завдатку для них встановлювалася значно менша, ніж для господарств фермерського типу, а термін кредиту доходив до «4-х і навіть 5-ти урожаїв». Інші ж покупці, тобто господарства фермерського типу, кредити могли отримати на термін лише до «2-х урожаїв», при цьому завдатки становили до 50 % від вартості машин [8, с. 182]. Така політика фактично ставила дуже високу перепону господарствам, насамперед, тим, які лише ставали на шлях фермерства, оскільки за таких невігідних умов було вкрай важко придбати машини, конче необхідні для подальшої інтенсифікації їх виробничих процесів.

Та навіть за таких вкрай несприятливих умов, молоде українське фермерство виразно лідирувало серед покупців складної сільськогосподарської техніки. Більш того, саме у селян-фермерів складні сільгоспмашини використовувалися максимально ефективно, забезпечуючи негайний приріст виробленої продукції не лише у власних, але і в оточуючих їх господарствах за рахунок економічно доцільної як для здавача, так і наймача оренди.

Слід при цьому підкреслити, що основну, виразно домінуючу частину коштів, які мобілізували для цього сільськогосподарські кооперативні товариства, надавали саме господарства фермерського типу, які, власне, тільки і могли їх надати, оскільки цілком зрозуміло, що в господарствах незаможників таких коштів просто не існувало.

Натомість, виходячи із загальної спрямованості сільськогосподарської кооперації на сприяння економічній розбудові саме незаможницьких господарств, підняття їх на вищий виробничий щабель, основними споживачами послуг прокатних пунктів були саме господарства незаможників, які в такий спосіб отримували можливість підвищувати технологічний рівень виробничих процесів, а отже, і прибутковість. Отже, і в цьому разі фінансово-грошові ресурси фермерських господарств сприяли розбудові сільського

господарства України і підняття добробуту селянства в цілому. Фактично, саме завдяки підприємницькій активності фермерства, через створення ним машинних, а потім і машинно-тракторних товариств, українське селянство отримало сприятливу можливість підвищувати продуктивність своїх господарств шляхом використання складної високоефективної сільськогосподарської техніки.

У другій половині 1920-х років, внаслідок прагнення фермерства до виробничої розбудови своїх господарств, майже половина усього сільськогосподарського реманенту, насамперед, складних машин, зосереджувалося у господарствах фермерського типу. В таких умовах важливим було ефективне вирішення проблеми доцільного використання наявного реманенту. При цьому слід мати на увазі те, що велика кількість реманенту в малосильному, недостатньо забезпеченому землею господарстві була не вигідною, навіть за умови отримання ним пільгового кредиту. Нагальним стало не так подальше насичення села реманентом, як ефективне використання вже наявного, що було можливе при створенні сприятливих умов для поширення оренди сільгоспмашин та супряги. Саме господарства фермерського типу і дотична до них частина економічно прогресуючого середняцтва на середину 20-х років ХХ ст. мали у власному користуванні надлишок засобів виробництва – інвентарю, сільгоспмашин та тягової сили до них, за допомогою яких можна було доволі ефективно вирішити переважну більшість наявних виробничо-технологічних проблем села.

Проте, партійно-радянське керівництво країни вперто бачило в цьому лише можливість для «збагачення куркульства» та загрозу поширення «експлуатації». Штучно витворений партійно-пропагандистською системою швидко ставший зловісним для селянства жупел «куркульства», почав уособлювати майже відвертого ворога радянського ладу. Про антиселянську спрямованість цього ідеологічного витвору яскраво свідчить те, що з метою тримати в напрузі не лише селян-фермерів, але і будь-якого українського селянина, владою було сконструйовано ще один, вже відверто терористичний щодо селянства жупел, – «підкуркульника», яким вона могла затаврувати кожного, хто

осмілювався подати голос проти антинародної політики насильницької колективізації.

Застосування політичних і економічних заходів для обмеження господарської активності економічно передової, найбільш енергійної у виробничому відношенні соціальної групи селянства, яку було проголошено «прямим і рішучим ворогом революційного пролетаріату», повинно було зумовити зменшення не лише її чисельності, господарсько-економічне значення, але й подати прямий сигнал селянству, що влада не зупиниться ні перед чим для того, щоб здійснити проголошену нею мету, – позбавити селянство економічної, а отже, і громадської самодостатності.

Починаючи з 1928 року економічний тиск на фермерські господарства посилювався настільки, що в купі з відверто адміністративними заходами повністю унеможливили придбання ними будь-якої сільськогосподарської техніки [9, с. 97]. Це об'єктивно привело до спаду у інвентарному, а відповідно і тягловому забезпеченні всього сільського господарства.

У післяреволюційний період сільське господарство України переживало важку до того ж системну кризу, що знайшло своє відображення у таких узагальнюючих показниках, як спад валових показників виробництва всіх видів сільськогосподарської продукції, та ще більш суттєве зниження його товарності. Гостре громадянське протистояння в країні та по суті терористичні соціально-економічні кроки більшовицького керівництва в добу «воєнного комунізму» привели до руйнування економічних зв'язків між селом і містом, між селянським господарством і промисловістю. До того ж були ліквідовані не лише головні виробники товарної сільськогосподарської продукції – поміщицькі економії, а й інша категорія товарних господарств – заможні фермерські господарства, які чисельно зросли та економічно зміцніли в умовах сприятливої державної політики початку ХХ ст.

Проте, працелюбність, енергія та відносна свобода господарської (підприємницької) самореалізації українського селянства у роки непу стала основою швидкого і широкого економічного піднесення сільського господарства – основи добробуту українського

народу. Практика показала, що значна кількість господарств, поклавши в основу своєї діяльності фермерський уклад, почали інтенсивно розвиватися навіть в доволі сприятливих радянських умовах. Вони почали швидко реалізовувати всі свої потенційні можливості, переходячи від обслуговування потреб лише власної родини до виробництва суто ринкової продукції.

Наполегливо працюючи над розбудовою своїх господарств українське селянство, на чолі із найбільш прогресивною його частиною, до того ж кількісно все більш чисельною, долаючи як об'єктивні труднощі, викликані повоєнною розрухою, голодними та неврожайними роками, так і все нові і нові суб'єктивні перешкоди, які постійно продукувало радянське керівництво, вже на середину 1920-х років не лише відновило валові обсяги, але й розпочало поліпшувати саму структуру сільськогосподарського виробництва.

Такий поступ на шляху відродження продуктивних сил аграрного сектору економіки України вже на середину 1920-х років створив цілком надійний фундамент для налагодження масштабного експорту сільськогосподарської продукції. Саме міцніючи фермерські господарства демонстрували стрімкі темпи відновлення товарної частини та експортної спрямованості виробленої продукції, різко скорочуючи вирощування малоефективних культур і, натомість, енергійно розширювали виробництво ринкових високопродуктивних, що стало важливим чинником постійного зростання їх прибутковості, а отже, і громадської самодостатності. Таке селянське господарство вже не прагнуло пільг від держави, а само було її надійним економічним фундаментом, проте, що цілком логічно, вимагало для цього підприємницької свободи для себе та суспільної поваги до свого очільника. Фермерські господарства відігравали провідну роль в такій важливій справі, як розширення експортної діяльності сільськогосподарської кооперації та її спеціалізованих систем, що в зв'язку із планами індустріалізації країни набувало вкрай важливого значення.

Об'єктивне вивчення широкого кола проблем, пов'язаних із повсякденною практикою роботи фермерських господарств, дає

можливість відзначити таку їх визначальну рису, як високий рівень організації виробництва, постійне прагнення до максимально можливого використання техніки, заміна нею живої робочої сили. Вказана особливість мала виключно важливе значення. Адже вона давала реальну можливість ефективно вирішити обидві іпостасі непереборної для радянської влади проблеми, яку вона так і не зуміла розв'язати до останніх років свого існування, – перманентну нестачу робочої сили, як в промисловості, так і в сільському господарстві. Примноження числа активно функціонуючих фермерських господарств в умовах аграрної перенаселеності, було об'єктивно вигідно як державі, так і самому селянству. З одного боку, зростання чисельності високоприбуткових фермерських господарств за рахунок земельних запасів незаможників, автоматично забезпечувало значно вищий рівень віддачі з одиниці площі, розширювало тим самим для держави надійну базу оподаткування. З другого ж, здача в оренду земельних наділів малоефективних господарств, давала можливість членам останніх не лише отримувати за них стабільний достатньо вагомий дохід, але й одночасно, звільнившись від занять малопродуктивним, при недостатній землезабезпеченості, хліборобством, йти працювати в промисловість, яка у зв'язку з розгортанням індустріалізації потребувала все нових і нових робочих рук. Отже, саме в такий спосіб розвиток фермерських господарств доцільно розв'язував декілька гострих суспільних проблем, що стосувалися максимального збільшення надходжень в бюджет грошових коштів, швидкого збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, піднесення життєвого рівня незаможних верств селянства, забезпечення промисловості кадрами робітників. І все це вирішувалося без будь-яких суттєвих соціальних потрясінь.

Однак, зміцнення економічних позицій та посилення суспільно-громадського значення все більш чисельно зростаючої в Україні верстви селян-фермерів, кардинально суперечило подальшим політичним планам більшовицького керівництва, яке вбачало в селянстві, а надто українському, лише «історично віджилий клас», а отже, лише об'єкт перманентного грабунку, нещадного визиску всіх матеріальних і грошових

ресурсів, з метою досягнення власних, нічого спільного, власне, не маючих з інтересами народу цілей, що й стало основною причиною його відмови від нової економічної політики на селі та поспішного відверто-насильницького згортання процесів утвердження, як в суто економічному, так і в соціальному плані, вельми прогресивного фермерського укладу господарювання в українському селі.

Отже, українське фермерство відіграло важливу роль в соціально-економічному

розвитку українського села доби непу. Ініціативність, підприємливість очільників фермерських господарств у виробництві та збуті виробленої товарної продукції, постійне прагнення до підвищення культури сільськогосподарського виробництва, активна громадянська позиція, суттєво сприяли всебічному піднесенню українського села, поліпшенню добробуту українського селянства, а отже, і народу в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богушевский В. О. О деревенском кулаке или о роли традиций в терминологии / Богушевский В. О. // Большевик. – 1925. – № 9-10. – С. 59-64; Мигаль Б. К. Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921-1925 рр.) / Мигаль Б. К. – Х. : Вид-во при Харк. держ. ун-ті, 1974. – 168 с.; Лях Р. Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917-1923 рр.). – К. : Вища школа, 1975. – 118 с.; Данилов В. П. Советская доколхозная деревня: социальная структура и социальные отношения / Данилов В. П. – М. : Наука, 1979. – 357 с.; Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.) / Кульчицький С. В. – К. : Основи, 1996. – 396 с.; Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу / Морозов А. Г. – Черкаси, 1993. – 274 с.; Калініченко В. В. Селянське господарство в Україні в період НЕПу : Історико-економічне дослідження / Калініченко В. В. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.; Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.) / Ганжа О. І. – К., 2000. – 208 с.; Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні : історія і сучасність / Нечитайло В. В. – Камінець-Подільський : Аксіома, 2004. – 436 с.; Корновенко С. В. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу / С. В. Корновенко, В. М. Лазуренко. – Черкаси : Ваш Дім, 2004. – 188 с.; Смирнов В. М. Соціальна політика в Україні в період НЕПУ. Взаємовідносини влади і суспільства в сільській місцевості : монографія / Смирнов В. М. – Х. : Харків юридичний, 2010. – 294 с.
2. Історія українського селянства : Нариси: В 2 т. Т. 2. / [відп. ред. В. А. Смолій]. – К. : Наукова думка, 2006. – 652 с.
3. Качинский В. Молодая поросль фермерства в украинской степи / Качинский В. // Хозяйство Украины. – 1925. – № 6. – С. 98-106.
4. Гуревич М. Б. Питання сучасного селянського господарства України / Гуревич М. Б. – Х. : Вид-во ЦСУ УСРР. – 1927. – XX. – 182 с.
5. Шліхтер О. Українське сільське господарство за 10 років / Шліхтер О. // Український агроном. – 1927. – № 10-11. – С. 8-20.
6. Левенятам М. Диференціяція селянського господарства України / Левенятам М. // Земельник. – 1924. – № 3. – С. 8-19.
7. Водотика С. Г. Зміни в соціально-класовій структурі селянства України напередодні масової колективізації (1927-1929 рр.) / С. Г. Водотика, І. Д. Мазур // Український історичний журнал. – 1983. – № 2. – С. 49.
8. Шкала кредитування селянства на купівлю сільськогосподарських машин і знаряддя коштом кредитів сільськогосподарського машинопостачання // Бюлетень народного комісаріату земельних справ. – 1927. – Ч. 12. – С. 182-183.
9. Из обращения ЦК ВКП(б) «Ко всем организациям ВКП(б)» от 13 февраля 1928 г. // Документы свидетельствуют : Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации, 1927-1932 гг. / под ред. В. П. Данилова, Н. А. Ивницкого. – М. : Политиздат, 1989. – 364 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Drozd Roman*, dr hab., prof.; *Котляр Ю. В.*, д.і.н., проф.

© Лазуренко В. М., 2013

Дата надходження статті до редколегії 13.03.2013